

Jacek Woźny

XVII-wieczny ornamentowany kafel piecowy z Solca Kujawskiego

Słabym punktem badań historycznych Solca Kujawskiego pozostaje nikle wykorzystanie źródeł archeologicznych, które mogłyby naświetlić problematykę życia codziennego w tym małym mieście, od lokacji do końca XVIII w. Barbara Janiszewska-Mincer podkreśliła niemożliwość zrekonstruowania staropolskiej zabudowy Solca bez przeprowadzenia planowych wykopaliisk¹. Istota problemu sprowadza się do faktu, iż część najstarszych obiektów miasta zniszczona została w 1635 r., gdy „ogromny pożar zamienił Solec w popiół i przyniósł ludności nędzę i niedostatek”². Równie ciężko miasto i jego okolice zrujnowane zostały przez drugą wojnę szwedzką (1655–1660). Całkowite zniszczenie Solca nastąpiło podczas wojny północnej w latach 1700–1721, po której mozolnie i długo podnosił się z gruzów³.

Archeologiczne badania powierzchniowe w 1990 r. zaowocowały odkryciem kilkudziesięciu nowych stanowisk na obszarze miasta. Ich chronologia rozciąga się od epoki kamienia po późne średniowiecze⁴. Wśród wymienionych znalezisk jest stanowisko nr 16 w Solcu Kujawskim (rys. 1), datowane na początki nowożytności⁵. Pochodzące z niego zabytki, a zwłaszcza ornamentowany kafel piecowy, stanowią egzemplifikację dramatycznych losów Solca w XVIII w. Dowodzą także konieczności uwzględniania źródeł archeologicznych przy odtwarzaniu dziejów kilkakrotnie niszczonego miasta.

Stanowisko nr 16 zlokalizowane jest przy ulicy 23 Stycznia, ograniczone od północy ulicą Piastów, od południa ulicą Żwirki i Wigury, zaś od zachodu ulicą Bohaterów Września (rys. 1). Oprócz materiału ceramicznego, fragmentów szkła i kafli piecowych, udało się zaobserwować częściowo układ nawarstwień kulturowych. Najważniejszą ich cechą było to, że pod humusem zalegała spalenizna, ze stopionymi ceglami, metalami oraz ułamkami naczyń. Można dopatrywać się w tych warstwach rumowiskowych pozostałości zniszczeń Solca z 1635 r. i lat późniejszych. Poważnym argumentem dla

powyższej tezy są również amatorskie odkrycia z 1 poł. XX w., opisane przez Philippa Rudolfa. W 1936 r. powszechnie przy robotach kanalizacyjnych i budowlanych znajdowano resztki domów. W ten sposób ówczesny mistrz murarski Schiller zgromadził zbiór różnych przedmiotów, które wykopał na swojej posesji przy ulicy Dworcowej (okucia drzwi, narzędzia, formy garncarskie itp.). Wśród nich znajdował się ornamentowany wyrób ceramiczny z herbem Gdańska, co uznano za dowód kontaktów Solca z tym portowym miastem⁶. Zabytki udokumentowane współcześnie na stanowisku nr 16 w Solcu Kujawskim nie są zbyt odległe od ulicy Dworcowej, podobnie jak sąsiednie archeologiczne stanowiska nr 17, 18 oraz 19 (rys. 1). Wszystkie one potwierdzają pogląd B. Janiszewskiej-Mincer, iż najstarsza zabudowa miasta była oddalona od Wisły, w celu uchronienia się od powodzi⁷.

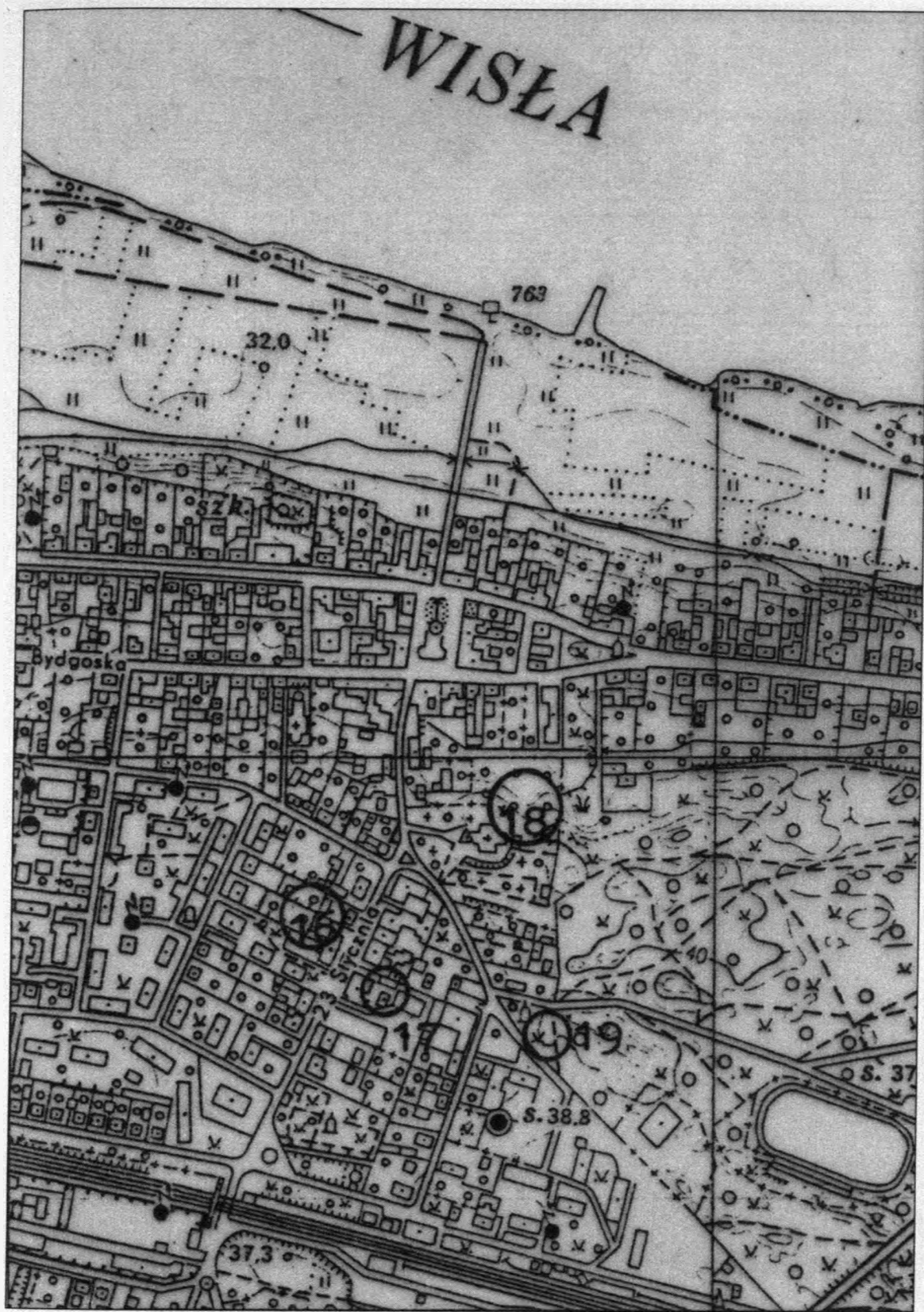
Wobec braku w Solcu architektury, która pochodziłaby sprzed połowy XVII w., ornamentowany kafel ze stanowiska nr 16 nabiera większej wartości poznawczej. W zakresie formalnym jego długość wynosi 24 cm, wysokość 12 cm, głębokość komory 9 cm, natomiast grubość ścianek 0,5–1 cm (rys. 2.1.). Pod względem systematycznym jest to kafel wykonany w matrycy, zwany także płytowym. Składa się z dwu elementów – części frontowej (licowej) i komory służącej do osadzenia kafla w piecu. Bardziej szczegółowo zalicza się do kategorii wyrobów z komorą otwartą⁸. Ze względu na usytuowanie w ścianie pieca, kafel należy do podtypu kafla gzymsowych, umieszczanych w miejscach podziału pieca na poszczególne części: cokół – skrzynię paleniskową, nadstawę i zwieńczenie (rys. 3). Tektonika kafla gzymsowego warunkuje sposób jego zdobienia. Na prostej płytce licowej znajdują się wyobrażenia dwóch adorujących jednorożców po obu stronach drzewka życia (rys. 2.1.). Ten typ ornamentu najczęściej zdobił kafle gzymsowe pochodzące z XVII w.⁹ Część profilowana kafla z Solca ozdobiona została wstęgowym motywem roślinnym (rys. 2.1.). Powierzchnię zabytku pokrywa jednobarwna, ołowiana, zielona polewa, charakteryzująca przeważnie kafle renesansowe¹⁰. Artefakt jest lekko uszkodzony w górnej licowej części, co jednak nie wpływa na czytelność wyobrażeń ornamentacyjnych. Najważniejszą cechą kafla jest niezwykle silne przepalenie, wręcz stopienie szkliwa ceramicznego. Wskazuje to na możliwość zdeponowania zabytku w warstwach kulturowych po gwałtownym pożarze.

Bardziej precyzyjne wskazówki chronologiczne wynikają z analizy porównawczej motywu jednorożców, wyobrażonych na kaflu piecowym z Solca Kujawskiego¹¹. Te mityczne zwierzęta posiadały rozległą i starożytną symbolikę w religiach Wschodu i Zachodu¹². Oznaczały czystość, żywotność, bywały również godłem miecza lub słowa Bożego¹³. Ich wyobrażenia w różnych kontekstach występowały także na ziemiach polskich. O ile jednorożce dolnośląskie wywodziły się głównie z teologii i symboliki chrześcijańskiej, pomorskie i nadbałtyckie były heraldyczne, pochodzące z kręgu średniowiecznej kultury rycerskiej. Po przyłączeniu w 1454 r. Prus Królewskich z Gdańskiem do Polski król Kazimierz Jagiellończyk nadał nowej prowincji herb, przedstawiający czarnego orła z koroną na szyi. W wersji reprezentacyjnej zaopatrzony był on również w trzymacze – zwykle dwa jednorożce¹⁴. Ich obecność zauważalna jest w reprezentacyjnych miejscach Gdańska. Heraldyczna symbolika jednorożców przeniknęła do pomorskiego Torunia, należącego niegdyś do Prus Królewskich. Wyobrażenia jednorożców spotykamy także na kaflach piecowych z toruńskiej Starówki, przechowywanych w Muzeum Okręgowym w Toruniu. Na narożnikowym kaflu z połowy XVII w. umieszczono herb Prus Królewskich z nietypowym, bo białym, orłem w asyście jednorożców. Inny egzemplarz, z przełomu XVI i XVII w., ozdabiają dwa jednorożce z ogonami delfinów. Pomiędzy nimi znajduje się drzewko życia (rys. 2.5.). Piec z takim fryzem stał zapewne we wnętrzu zamożnego domu mieszczkańskiego¹⁵. To najcenniejsza, ale nie jedyna analogia do ornamentowanego kafla piecowego z Solca Kujawskiego. Podobne wyroby z 1 poł. XVII w. pochodzą m.in. z pałacu w Bieżuniu (rys. 2.4.) oraz Zamku Królewskiego w Warszawie (rys. 2.2.3.).

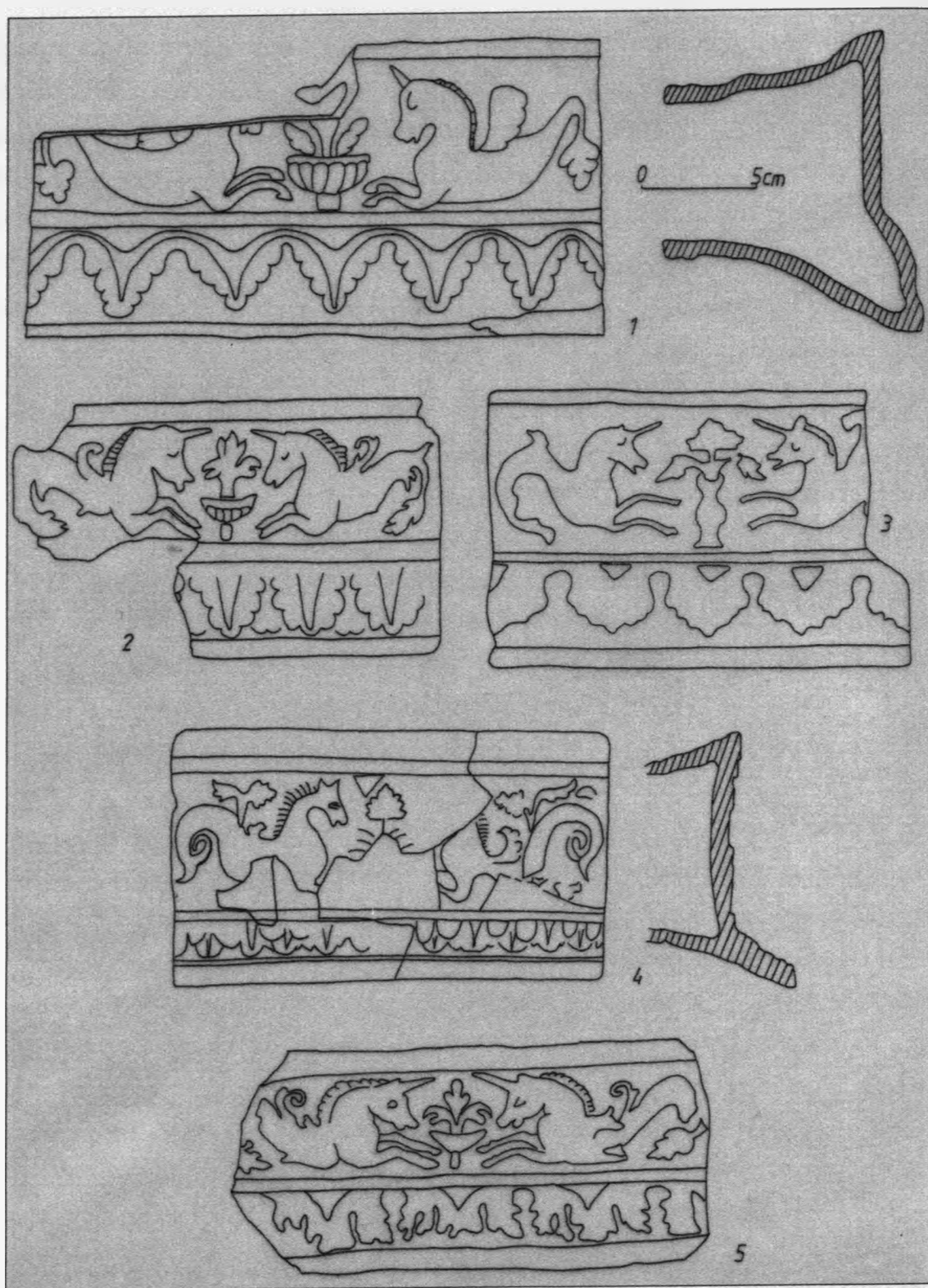
Zebrane informacje pozwalają na sformułowanie kilku ogólniejszych wniosków. Gzymsowy kafel z Solca Kujawskiego, ozdobiony jednorożcami adorującymi drzewko życia, pochodzi z 1 poł. XVII w. Szczegóły jego ornamentyki nawiązują najbliżej do wyrobów toruńskich z tego okresu. Podobieństwo wyrobów zduńskich z różnych miejscowości nie jest zaskakujące, gdyż rzemieślnicy wykorzystywali wielokrotnie te same matryce, które bywały naśladowane, a nawet fałszowane¹⁶. Lokalnych zdunów w Solcu odnotowały źródła z przełomu XVI i XVII w.¹⁷ Dom wyposażony w piec z ornamentowanych kaflów spłonął prawdopodobnie w wielkim pożarze Solca Kujawskiego w 1635 r. Od połowy XVI do XVII w. stopniowo wyposażano

w piece z kafli płytowych różnorodne pomieszczenia w małych miasteczkach, ale również na wsiach, w dworach szlacheckich, a nierzadko też w zabudowaniach dla służby oraz mieszkaniach przy browarach, młynach i innych budynkach gospodarczych¹⁸. Wyjaśnia to, dlaczego podobne wyroby trafiły do Torunia i Solca Kujawskiego. Oba ośrodki łączyła ponadto wiślana arteria komunikacyjna, którą przewożono towary do Gdańska, gdzie jednorożce ozdabiały herb Prus Królewskich na Bramie Wyżynnej¹⁹.

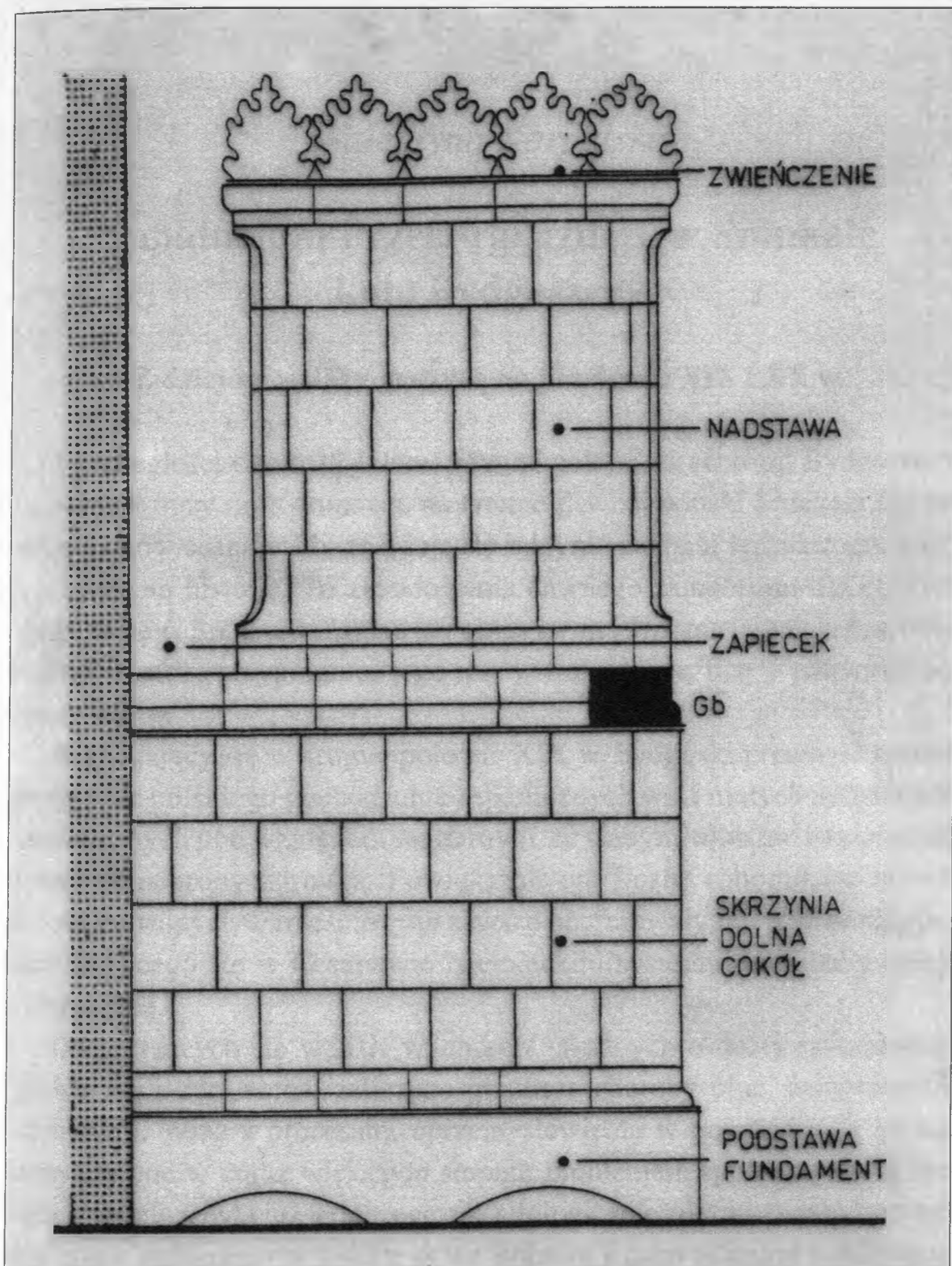
-
- ¹ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje miasta i okolic do 1806 roku*, Toruń 2001, s. 62.
 - ² P. Rudolf, *Z historii Solca Kujawskiego i okolicznych wsi*, Solec Kujawski 2003, s. 45.
 - ³ Ibidem, s. 47.
 - ⁴ Arkusz Archeologicznego Zdjęcia Polski, 38–40, Archiwum Służby Ochrony Zabytków Bydgoszcz.
 - ⁵ J. Woźny, *Pradzieje Solca Kujawskiego na tle pogranicza kujawsko-pomorskiego*, Solec Kujawski 2001, s. 56.
 - ⁶ P. Rudolf, op.cit., s. 80.
 - ⁷ B. Janiszewska-Mincer, op.cit., s. 36.
 - ⁸ M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1987, s. 71.
 - ⁹ Ibidem, s. 134.
 - ¹⁰ K. Dymek, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław 1995, s. 74.
 - ¹¹ M. Dąbrowska, op.cit., s. 134.
 - ¹² W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 123–125.
 - ¹³ J.E. Cirlot, *Słownik symboli*, Kraków 2000, s. 168–169.
 - ¹⁴ J. Komorowski, *Pomorskie jednorożce*, „Spotkania z zabytkami”, nr 7/2002, s. 7.
 - ¹⁵ Ibidem, s. 10.
 - ¹⁶ M. Dąbrowska, op.cit., s. 210, s. 218–219.
 - ¹⁷ P. Rudolf, op.cit., s. 36.
 - ¹⁸ M. Dąbrowska, op.cit., s. 216.
 - ¹⁹ J. Komorowski, op.cit., s. 7–8.

Rys. 1. Fragment mapy Solca Kujawskiego ze stanowiskami nr 16, 17, 18 i 19.
Archiwum Służby Ochrony Zabytków w Bydgoszczy.

*Rys. 2. Kafle piecowe z wyobrażeniami jednorożców
 (1 – Solec Kujawski stan. 16; 2, 3 – Zamek Królewski w Warszawie, 1 poł. XVII w.;
 4 – pałac w Bieżuniu, 1 poł. XVII w.; 5 – Stare Miasto w Toruniu, przełom XVI/XVII w.)
 Rys. 2–5 według M. Dąbrowska (p. przyp. 8).*

Rys. 3. Schematyczny rysunek pieca z oznaczonymi częściami oraz miejscem usytuowania kafli gzymsowych dolnych (Gb).

Według M. Dąbrowska (p. przyp. 8).